

Putování hlavy Publia Quinctilia Vara z Teutoburského lesa do Říma

Po vítězné bitvě v Teutoburském lese v roce 9, v níž porazil tři římské legie, nařídil cheruský kníže Arminius utnout římskému vojevůdci Varovi hlavu a tuto nejcennější trofej zaslat markomanskému králi Marobudovi do Boiohaema. Ten však dar nepřijal a hlavu poraženého legáta zaslal do Říma císaři Augustovi k důstojnému pochování (např. Velleius Paterculus II, 119, 5).

■ Vladimír SALAČ

Archeologický ústav
AV ČR, Praha, v. v. i.

Nelze pochybovat o tom, že zaslání hlavy představovalo výzvu ke společnému boji proti římské říši. Marobud však nepovažoval za výhodné se k cheruskému knížeti připojit a postoupením hlavy do Říma se od povstání distancoval. Marobud se sice na římskou stranu nepřidal, přesto jeho čin vyvolal nesouhlas v germánských řadách. Ve svých důsledcích vedl k trvalému nepřátelství mezi oběma vůdci i kmenovými uskupeními, v jejichž čele stáli. Toto nepřátelství vyvrcholilo v roce 17 vojenským střetnutím. Ač dle Tacita (Ann. I, 56) skončila bitva nerozhodně, Marobud jako první opustil bojiště, což se u Germánů považovalo za uznání porážky. Tento střet dále oslabil jeho pozici, postupně od něj odpadávaly jednotlivé kmeny, až nakonec on sám byl v roce 19 donucen opustit Čechy a uchýlit se do římského exilu. Takto vyhlíží nástin historických událostí v kontextu našeho příběhu.

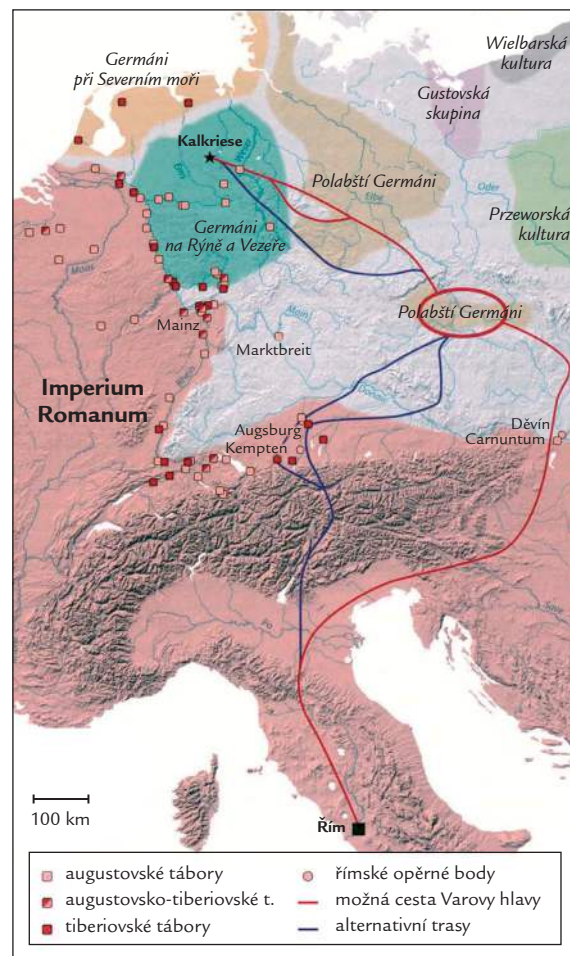
Putování Varovy hlavy z Teutoburského lesa přes Čechy do Říma v sobě skrývá množství zajímavých a významných aspektů, které dosud zůstávaly nepovšimnuty. Jak mohlo být zaslání hlavy prakticky provedeno? Vždyť vzdálenost z obce Kalkriese u Osnabrücku v Dolním Sasku do Prahy činí minimálně 650 km a trasa z Prahy do Říma

přínejmenším dalších 1400 km. Varovy ostatky tedy urazily více než 2000 km (obr. 1)!

Jak dlouho mohla cesta trvat? Odpověď na tuto jednoduchou otázku je mimořádně obtížná, neboť o cestách a dopravě na germánském území v 1. století máme jen velmi málo informací. Povšimněme si nejprve antických písemných pramenů. V nich převládají následující formulace např.: „(Varus) se nacházel v těžko prostupných lesích... Hory byly plné roklí a srázů a stromy rostly hustě u sebe a dosahovaly obrovských výšek... Zem byla protkána kořeny a leželo na ní mnoho stromů, pochodovat se proto dalo jen velmi pomalu a nejistě; rozlámané koruny padlých stromů je (Římany) přiváděly k šílenství.“ Takto se vyjadřuje o schůdnosti Teutoburského lesa historik Cassius Dio (56, 19, 5–20, 3). Geograf Pomponius Mela (3, 29) píše obdobně: „Země sama je pro velký počet řek neprostopupná, pro množství hor neschůdná a kvůli lesům a bažinám zcela bez cest.“

Tato představa o Germanii v římských i řeckých spisech je ovšem v ostrém kontrastu s námi sledovanou událostí – Varova hlava z Teutoburského lesa k Marobudovi do české kotliny a následně do Říma skutečně dorazila. Zcela neprostopupné tedy germánské území jistě nebylo. Ostatně o cestách mezi Rýnem a Labem, tedy o území, kterým Varova hlava také putovala, píše Strabon (252): „I když se tam cestý občas vyskytuje, je pro nerovnosti, bažiny a lesy nutné činit dlouhé zacházky“. Cesty tedy existovaly, byly ovšem pro Římany těžko čitelné, obtížně prostupné a naopak pro Germány lehce hajitelné.

Konkrétnější údaje o cestách v písemných zprávách nenalezneme, pokusme se proto využít archeologických pramenů. Doložit jimi průběh cest ve starší době římské je sice obtížné, na druhou stranu ovšem samotné nálezy fungující komunikační síť na germánských územích dokládají. Vždyť např. římské předměty (tzv. importy) se vyskytují na každém blíže poznaném

■ Obr. 1 Možné trasy putování Varovy hlavy z Teutoburského lesa přes českou kotlinu do Říma. Zhotovili V. Salač a B. Hružová.

germánském sídlišti či pohřebišti. Více či méně stabilní síť komunikací ostatně vznikla ve střední Evropě již v době, kdy člověk začal budovat trvalá sídla – tedy v neolitu. Základní komunikace využívající mimořádné konfigurace terénu (horské průsmyky, přechody bažin, brody přes velké řeky apod.) si nositelé archeologických kultur předávali mezi sebou. Nelze pochybovat o tom, že se tyto základní cesty používaly i v době římské.

Pokusme se nyní nastínit trasu, po které mohla být Varova hlava přepravována. Jako opěrný bod, ze kterého budeme v našich úvahách vycházet, použijeme českou kotlinu obehnanou ze všech stran pásmem hraničních hor, přes něž vedlo v pravěku

■ **Obr. 2** Zde, v Teutoburském lese se zrodila myšlenka poslat hlavu P. Q. Vara markomanskému králi Marobudovi do Boiohaema.

■ **Obr. 3** Dnešní Teutoburský les je nepochybně mnohem lépe prostupný, než tomu bylo před 2000 lety. Foto 2–3 V. Salač.

jen velmi málo cest. V západní polovině Čech lze až do středověku prokázat pouze dvě spojení – chlumeckou stezku v Krušných horách a cestu Chamskou sníženinou na Domažlicko. Do Čech se tedy mohla Varova hlava dostat pouze těmito dvěma cestami. Spojení přes Chamskou sníženinu lze ovšem vyloučit. Nejkratší cesta k ní z Teutoburského lesa by totiž vedla přes území kontrolované Římany a možnost střetu s nimi by pro tak důležité poselství jistě představovala neúnosné riziko. Trasa by tedy musela z Kalkriese směřovat k Durynskému lesu, a teprve odtud na jih do oblasti Chamu. Tato cesta by však vedla náročným a z velké části zcela neobydleným terénem a v neposlední řadě je podstatně delší než cesta severní.

Pro severní trasu existují výrazně lepší argumenty – byla kratší, vzdálená římskému nebezpečí a procházela z větší části oblastmi osídlenými germánskými kmeny. Ve svých důsledcích to znamená, že byla vzhledem k podpoře místního obyvatelstva i bezpečnější,

pohodlnější, schůdnější a rychlejší. Nadto nové nálezy dvou spon právě z horského úseku chlumecké stezky v Krušných horách dokládají, že tato komunikace byla ve starší době římské skutečně využívána (**obr. 6**). Kudy ovšem ke chlumecké stezce Arminiovo poselstvo dospělo, je obtížné rozhodnout. V podstatě se nabízí dvě možnosti – z Teutoburského lesa severně od Harzu do oblasti Lipska a dále k Labi, nebo jižnější cestou přes Durynsko a podél severního okraje Krušných hor do oblasti dnešní Pirny. Obě cesty ovšem musely překonat liduprázdné území dnešního Saska. Z tohoto hlediska se zdá být cesta okolo Lipska s kratším neobydleným úsekem výhodnější. Je obecně známo, že tehdejší cestující se rozsáhlým pustým územím vyhýbali, proto lze očekávat, že i poselstvo volilo co nejkratší spojení mezi osídlenými oblastmi.

Kudy poslal hlavu Marobud do Říma? Mohla putovat přes již zmínovanou Chamskou sníženinu do prostoru dnešního Regensburgu a dále na jih do tábora v Kempten se stálou římskou osádkou. Až sem by ale muselo Marobudovo poselstvo využívat „pravěkých“ cest, neboť k Dunaji z Čech jiné nevedly, a ani jižně od něj římská moc v r. 9 ještě neměla vybudovanou silniční síť. Využít bylo možné i další tradiční pravěkou cestu, tzv. Zlatou stezku na Pasov, odkud by ovšem trasa směřovala opět nejspíše na Kempten a to prakticky neosídleným územím. Spojení přes České Budějovice na Linec se zdá být ještě méně pravděpodobné, neboť tento prostor zůstával tehdy ještě bez římského osídlení. Jako nejpravděpodobnější se jeví spojení přes Moravu s napojením na tradiční jantarovou stezku vedoucí z Pobaltí k Jaderskému moři. V tomto případě bylo možné najít významné římské opěrné body nejbližší od Čech, a to při soutoku řeky Moravy s Dunajem (ca 400 km), možná na Děvině, možná v Carnuntu, kde v r. 6 pobýval se svými legiemi Tiberius.

Rozhodující pro tento úsek však jistě nebyly přednosti či nevýhody jednotlivých cest, ale především vybudovaný kontakt s odpovědnými římskými vojenskými hodnostáři. O něm ale písemné prameny mlčí. Je totiž nemyslitelné, aby se

Marobudovi poslové snažili Varovu hlavu sami dopravit až do Říma. K jejímu předání římské straně jistě došlo při první možné příležitosti.

Varova hlava tedy urazila z Teutoburského lesa do Říma více než 2000 km, přičemž zhruba polovina této vzdálenosti vedla po „pravěkých“ cestách, křižujících Evropu již od mladší doby kamenné. Putování po nich bylo jistě nelehké a není pochyb o tom, že největší problém představovala orientace a volba správné cesty. Patrně nikdo z Chersků, resp. z obyvatel okolí Teutoburského lesa neznal celou cestu až na Marobudův dvůr. I kdybychom předpokládali, že se v okolí Arminia pohybovali Marobudovi lidé (vyslanci?), není možné očekávat, že by znali celou trasu do Boiohaema. I zkušené poslové byli odkázáni na informace místního obyvatelstva, na jeho pomoc při překonávání obtížných míst, například bažin či větších vodních toků, či na doprovod v nepřehledných úsecích.

Bloudění a potíže s orientací představovaly donedávna běžné a ne vždy snadno řešitelné problémy. Vždyť v mnoha cestovních zprávách z 18. i 19. století v Evropě(!) se často setkáváme s popisem bloudění a hledání správných cest. Například ještě v roce 1846 se ztratil ve vlastní zemi neapolský král i s celým doprovodem! Arminiovo poselstvo tedy jistě postupovalo po obecně známých a užívaných cestách za podpory místního obyvatelstva, která spočívala i v poskytování stravy a píce, čerstvých koní, přenocování, podávání informací či doprovodu do nejbližšího sídliště nebo na hranice vlastního území. Bez doprovodu by poselstvo zřejmě dorazilo do Čech s velkými obtížemi a jistě i se značnou časovou ztrátou.

Tím se dostáváme zpět k otázce, jak dlouho mohla cesta trvat? Nejprve je nutno zdůraznit, že doba cesty se nepochybně odvíjela od celkového záměru poselství. Jestli smyslem celého podniku bylo demonstrovat a proslavit vítězství nad římskými legiemi mezi Germány, mohla cesta trvat při četných zastávkách, oklikách a oslavách velmi dlouho, celé měsíce. Jestli ovšem bylo cílem, co nejrychleji informovat Marobuda a získat jej k dalším společným akcím, mohla být vyvinuta snaha po

dosažení co nejvyšší rychlosti. Z písemných pramenů nelze v tomto směru nic vyčíst. Protože cílem tohoto příspěvku je přiblížit si tehdejší pohyb v krajině, budeme se věnovat druhé možnosti. Ostatně trvání triumfální cesty s množstvím oslav a obřadů stejně nelze odhadnout.

Předpokládejme, že poselstvo kvůli rychlosti i prestiži cestovalo na koních, jejichž užívání je u Germánů známo. Při podpoře místního obyvatelstva je také možné počítat s výměnou koní v průběhu cesty. Bez této možnosti by se rychlost poselstva nemálo snížila.

Všimněme si nejprve římských údajů o rychlosti tehdejšího cestování. Např. římský voják měl ujít dle náročnosti terénu s nákladem 20 kg za den 20–36 km, což odpovídá normám dnešních vojsk. Důvod je zřejmý – lidské schopnosti zůstávají zhruba stále stejné. Totéž lze, byť s větší opatrností, říci i o dopravě na koních. Proto je pro nás zajímavé, že císařští kurýři v době římské zdolávali za den 70–88 km. Teoreticky by tedy kurýr urazil trasu z Osnabrücku do Prahy za 7 až 9 dnů. Pro srovnání – ještě v 19. století dosahovala kurýrní pošta rychlosti pouhých 10–13 km/h a potřebovala by tedy na překonání naší vzdálenosti 50 až 60 hodin nepřetržité jízdy. Dosažení těchto rychlostí však vyžadovalo schůdné cesty, bezproblémovou orientaci a především pravidelnou a častou výměnu unavených koní i jezdců. V době římské i v 19. století se koně měnili každých 15 až 20 km. S takovými podmínkami v našem případě ovšem počítat nemůžeme, a už vůbec ne v liduprázdných končinách např. mezi Lipskem a Krušnými horami. Sotva si lze představit, že

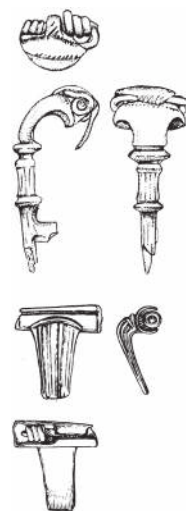
by Arminiovo poselstvo bylo schopno urazit více než 50 či 60 km za den. Velmi hrubým odhadem lze tedy říci, že Varova hlava nemohla dorazit k Marobudovi dříve než za nějakých 12 až 14 dní, a to ještě jen za zcela ideálních podmínek.

Jak dlouho se zdržela hlava u Marobuda v Čechách, nevíme, do Říma ji však čekalo stále ještě více než 1400 km. Z toho minimálně 400 km po „pravěkých“ cestách neosídleným územím a poměrně náročným terénem, a to jak do Kempen tak do Carnunta. Zůstaneme-li však přesto u vysokého denního odhadu 50–60 km, trvalo by spojení k prvním římským postům, kde by bylo možno očekávat vyššího hodnostáře, nejméně 7 dní. Okolnosti a dobu předávání hlavy, či vyjednávání s Římany opět neznáme. Jisté je, že od tohoto okamžiku můžeme počítat s vyšší rychlostí transportu díky lepším cestám i časté možnosti výměny koní. Sotva však lze počítat s tím, že by zbývajících 1000 kilometrů bylo možné urazit dříve, než za 14 dní.

Zdá se být tedy reálné, že hlava římského legáta nemohla z Teutoburského lesa přes Čechy dorazit do Říma dříve než za 33 až 35 dní. Samozřejmě, že se jedná o minimální a silně hypotetický údaj. V případě oslav vítězství např. u předáků jednotlivých kmenů mohla cesta trvat i několikánásobně déle. Smyslem výše uvedených úvah však nebylo, zjišťovat skutečnou dobu cesty Varových ostatků do Říma. Naše úvahy chtěly přisoudit suchým historickým údajům praktickou stránku a především poukázat na skutečnost, že přes veškeré skeptické písemné zprávy Římanů ve svobodné Germanii síť cest zajišťujících dálkové spojení existovala. To však není

překvapivý poznatek, vždyť tato síť začala vnikat již v mladší době kamenné. Mnohem zásadnější se však jeví skutečnost, že Arminius na ideu zaslat Varovu hlavu na vzdálenost více než 600 km, vůbec mohl přijít. V tomto případě nemáme na mysli tuto akci jako politický akt, ale jako odraz schopnosti strategického uvažování na vsutku nadregionální úrovni a hlavně jako doklad realizovatelnosti takovýchto záměrů. Arminius si musel být jist, že jeho myšlenku lze provést. Musel vědět, že cestu do Boihoamema jeho poslové skutečně najdou. Nápad poslat Marobudovi nejceněnější trofej z největšího germánského vítězství nad Římany i jeho následná realizace tak dokládají komunikaci mezi germánskými kmenovými elitami na vzdálenosti mnoha set kilometrů. Zároveň prokazují organizaci, která tyto kontakty umožňovala, tedy existenci průvodců, možnost doplňování potravin a píce, jistou stabilitu a bezpečnost cest, resp. stabilitu svazků mezi germánskými elitami, které průchodnost a bezpečnost garantovaly atd.

Arminius nebyl sám, kdo byl tehdy v germánském prostředí podobného nadregionálního uvažování schopen. Dalším příkladem je (mezi)příjemce Varových ostatků – Marobud. Ten v našem příběhu dokládá, že germánská elita udržovala trvalé kontakty s Římem, i když je od jeho „hranic“ dělilo několik set kilometrů neobydleného území. Také Marobud, když se rozhodl zaslat hlavu do Říma, si musel být jist, že se celý podnik podaří. V případě neúspěchu totiž riskoval podstatně víc než Arminius. Kdyby hlava na římské území nedorazila, nemohl by Impériu prokázat svou loajalitu a zároveň by na germánské straně

■ Obr. 6 Spony ze starší doby římské nalezené v horských partiích Krušných hor poblíž chlumecké stezky. Podle M. Čížmáře.

■ Obr. 4, 5 Dorazili-li Arminiovi poslové do Krušných hor až v zimě, mohl se jim při teplotní inverzi otevřít podobný pohled na českou kotlinu. Foto V. Salač.

■ Obr. 7 Putovala-li Varova hlava z Čech směrem na jih, musela překonat nejprve Šumavu a poté stály v cestě Alpy. Foto V. Salač.

■ Obr. 8 Zlatá stezka, staré komunikační spojení přes Šumavu, úsek v okolí Strážného. Foto P. Zavřel.

■ Obr. 9 K předání Varovy hlavy Římanům mohlo dojít i na Děvíně, který na přelomu letopočtu sloužil jako římský opěrný bod. Foto V. Salač.

■ Obr. 10 Takto je zobrazen Varus v areálu muzea v Kalkriese, vybudovaném na předpokládaném místě jeho porážky. Foto V. Salač.

definitivně ztratil svou prestiž. Marobud tedy musel vědět nejen kudy Varovu hlavu na římské území dopravit, ale především komu ji předat. Musel tedy disponovat příslušnými informacemi. A to vše na vzdálenost přinejmenším 400 km samoty, hlubokých lesů a obtížného terénu!

Vrcholem strategického uvažování i geografických znalostí a organizačních schopností je ovšem epilog v úvodu popsanych událostí, totiž bitva mezi Arminiem a Marobudem v roce 17. Její místo sice písemné prameny neuvádějí, vyplývá z nich však, že se odehrála někde severně od Čech (Tacitus Ann. II, 46,5). Jak Arminius, tak Marobud tedy museli vést vojska mimo svá území s cílem porazit nepřítele. Toto rozhodnutí ovšem předpokládalo, že se obě vojska musí najít! Výchozí body obou armád dělilo od sebe mnoho set kilometrů obtížného terénu, a přesto oba vůdci svůj záměr uskutečnili. To je samo o sobě nejlepším dokladem dobré komunikační sítě, a to jak ve smyslu cest, tak i spojení mezi lidmi. Často se vyslovuje uznání nad římskými strategickými schopnostmi a geografickými znalostmi v souvislosti s tažením proti Marobudovi do Boiohaema v r. 6. Tehdy měla jedna část římských vojsk vyrazit z Porýní a druhá z Carnunta na Dunaji. Obě armády se měly setkat, aby společně porazily markomanského krále. To všechno samozřejmě za náležitěho plánování a příprav s vycvičeným „profesionálním“ vojskem. Sřet Arminia s Marobudem ovšem není o nic méně účtuhodným organizačním výkonem. Bez patřičného zázemí cest a vzájemného spojení by jejich záměry nebyly realizovatelné a jejich vojska by se dodnes hledala v hlubokých lesích evropského středohoří.

Snažíme-li se alespoň v hrubých obrysech rekonstruovat putování Varovy hlavy Evropou, odkrývají se před námi zcela nové otázky. Jak mohla tato lidská trofej po měsíční či několikaměsíční cestě vypadat? Jak to, že si byl Marobud zcela jist, že se jedná o hlavu P. Q. Vara? Stejně tak Augustus, který ji nechal uložit ve svém mauzoleu. Byla hlava nějakým způsobem konzervována – např. medem? Doprovázely ji součásti Varovy osobní výstroje či výzbroje? Odpovědi se ovšem nejspíše nikdy nedočkáme.

Literatura

- Dobiáš, J. 1964: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha.
- Graßl, H. 2002: Irrwege – Orientierungsprobleme im antiken Raum, in: E. Olshausen – H. Sonnabend Hrsg. Zu Wasser und zu Land. Verkehrswege in der Antiken Welt, Stuttgart, 83–92.
- Nenninger, M. 2001: Die Römer und der Wald. Stuttgart.
- Salač, V. 2006: O obchodu v pravěku a době laténské především, Archeologické rozhledy LVIII, 33–58.
- Schnurbein, S. v. 2006: Germanen und Römer im Vorfeld des Obergermanischen Limes. Bericht der Römisch – Germanischen Kommission 87, 19–40.
- Timpe, D. 1989: Wegeverhältnisse und römische Okkupation Germaniens. In: Jahnkuhn, H. – Kimmig, W. – Ebel, E. (eds.) 1989: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor – und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel – und Nordeuropa V, Göttingen, 83–107.
- Wolters, R. 2008: Die Schlacht im Teutoburger Wald. München.

Summary

The journey of Publius Quinctilius Varus's head from Teutoburg Forest to Rome

The article addresses a historical event from the year 9 AD. At that time, following the victorious Battle of Teutoburg Forest, in which three Roman Legions were defeated, the Cheruscan chieftain Arminius called for the head of Roman commander Varus to be severed and sent to Marbod, king of the Marcomanni, in Bohemia. However, Marbod rejected the gift and instead sent the head of the defeated general to the Emperor Augustus in Rome for a dignified burial. The sending of the head by Arminius to Marbod was certainly an offer to join forces against the Roman Empire. But Marbod didn't consider an alliance with the Cheruscan chieftain to be beneficial and by sending the head on to Rome effectively distanced himself from the uprising.

Previous assessments of this event have focused on the political or military consequences. The author of the current article, however, addresses the practical side of the matter, and determines that the head must have travelled more than 2,000 km from Teutoburg through Bohemia and to Rome. The author attempts to establish the most probable route, and comes to the conclusion that the journey must have taken at least 33 to 35 days. At the same time, he points out that the trip very likely took much longer. Nevertheless, neither Marbod nor Augustus ever doubted that the head was actually that of Publius Quinctilius Varus. It is therefore possible that the head was somehow preserved or that some of Varus's equipment accompanied the head. The implementation of the entire event can be seen as proof of the stable routes in Germanic territory and the strategic thinking of Germanic elite on a Central European scale.

Tento příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru č. AV0Z80020508.